

В. Толстых, Т. Л. Петрова. Под редакцией профессора С. И. Бобылевой: Днепропетровск, 2006. – 378 с.

25. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека-комуніста / Відповідальний редактор: д-р іст. наук Л. Д. Якубова. – К., 2008. – 334 с.

26. Ленин В. И. Военная переписка (1917-1920) / Сост. полковник запаса А. Е. Антонов. – М.: Военное издательство Министерства Обороны Союза ССР, 1956. – 276 с.

27. Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. / Сост. О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева, Э. А. Рис, Л. А. Роговая. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 798 с.

28. Хандрос Б. Містечко, якого немає. Частина перша: «Штетл» / Б. Хандрос. – К.: «Альтерпрес», 2000. – 368 с.

29. Skalski T. Terror i cierpienie: Kosciol katolicki na Ukrainie, 1900-1932: Wspomnienia / T. Skalski. – Lublin-Rzym-Lwow, 1995. – 302 s.

30. Hencke A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933-1936 / Andor Hencke. - München : Ukrainische Freie Universität, 1979. – 72 s.

Аннотация

В статье проанализированы различные по происхождению источники, которые стали основой исследования проблемы религиозной жизни национальных меньшинств советской Украины в 20-30-х гг. XX в., особенностей коллективных форм удовлетворения духовных запросов этнического населения, отношений этнорелигиозных образований с властью в контексте предпринятых большевиками антирелигиозных репрессивных мер. Охарактеризованы основные виды тематических источников – архивные материалы, региональные периодические издания, сборники опубликованных документов и воспоминания участников событий.

Ключевые слова: религиозные общины, национальные меньшинства, антирелигиозная политика, репрессии.

Annotation

The article analyzes the various sources of origin, which became the basis of study of the problem of the religious life of national minorities in the Soviet Ukraine 20-30's. the twentieth century. Features of collective forms meet the spiritual needs of ethnic populations, ethnic and religious relations with the government entities in the context of anti-religious Bolsheviks taken repressive measures. Describes the main types of thematic sources – archival materials, regional periodicals, collections of published documents and memories of participants in the events.

Keywords: religious communities, ethnic minorities, anti-religious policy of repression.

УДК 94:378.091.8(477)''18/19''

**Ігор Мельник
(Київ)**

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті окреслені провідні напрями дослідження проблеми повсякденності студентства вищих навчальних закладів України кінця XIX – початку XX ст., висвітлені у працях дореволюційних, радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: історіографія, повсякденне життя, студентство, вищі навчальні заклади.

Історія повсякденності – важлива віха у розбудові наукового вчення про суспільство і на сучасному етапі історичного розвитку характеризується посиленням зростанням уваги до недосліджених або ж маловивчених напрямків людського існування. Вивчення історії повсякденного життя українського студентства є надзвичайно важливим і актуальним для розвитку вітчизняної науки тому, що саме в період навчання, в стінах університетських закладів або інших тогочасних освітянських установ, формувалася світогляд майбутніх фахівців та їхнє ставлення до питань політичного, культурного, освітянського, морально–етичного, взаємо–особистісного і найголовніше–повсякденного характеру. У сучасній науково–дослідницькій літературі досі нема спеціального дослідження, яке б містило комплексний розгляд історії студентства не лише із певного історичного ракурсу, а мало в своєму змісті науково обґрунтовану всебічність та різноманітність.

Одними із перших намагань визначити роль студентської повсякденності в суспільно–політичному та громадсько–культурному житті були закладені дослідниками питань освіти та вищої школи підросійської України наприкінці XIX–початку XX ст., показавши університетську та студентську повсякденність і тим самим зробивши перші кроки до формування історіографічної бази. У вивченні даної наукової теми у вітчизняній історіографії можна виділити наступні етапи: перший – з 1880–х рр. XIX ст. до 1917 року; другий – 20 – 80 рр. XX ст.; третій – з початку 1990 рр. XX ст. до сьогодення. Кожен з визначених етапів має свої особливості, обумовлені як об’єктивними так і суб’єктивними обставинами.

Характерною рисою першого етапу була абсолютна відсутність наукового інтересу до питань студентської повсякденності. Певну зацікавленість дослідників до вивчення багатопланового буття, у тому числі повсякденного життя викладацького та студентського середовища навчальних закладів підросійської України, знайшло своє відображення у працях Б. Фроммета, В. Вернадського, Е. Трубецкого, П. Мілюкова, П. Ферлюдіна, С. Мільгунова, С. Рождественского [1]. Основна увага авторів приділялась змістовному, конкретному та узагальнюючому матеріалу з життя

українського студентства, його побуту, зміні статусу студента через вплив заходів Міністерства народної освіти на діяльність Вищих навчальних закладів; організації та соціальної активності студентства. Проте дані наукові напрацювання хоча й не мали в собі систематичності, але все ж змогли деякою мірою заповнити історичну прогалину з проблеми. Окремо в цій групі слід відзначити праці професорів університету Св. Володимира М. Ф. Владимирського-Буданова та А. І. Маркевича [2]. В них ми можемо знайти ґрунтовну інформацію стосовно прийому молоді до студентських лав, підготовки їх до навчальних занять та умов складання екзаменів з них, відношення інспекторів до студентської повсякденності у стінах навчальних закладів. В названих працях міститься характеристика закладів для недостатніх та казеннокоштных студентів, а також способи проведення студентського дозвілля у вільний від навчання час.

На початку ХХ ст. широко постає питання вивчення і дослідження історії жіночої освіти, в тому числі і вищої. Питання створення спеціальних жіночих навчальних закладів і навчання в них, ставало досить гостро в працях О. Лихачової та М. Кечеджі–Шаповалової [3], де чітко прослідковується еволюція ставлення громадськості до проблеми вищої жіночої освіти, але головна увага приділяється організації і роботі Вищих жіночих курсів. Дані роботи є виключно цінними через інформацію звітного характеру (умови вступу до закладу, навчальні плани, соціальні характеристики курсисток). В цьому науковому дослідженні розкриваються деталі повсякденного життя студентства у стінах навчальних закладів, проте не дають нам повну та багатопланову картину життя та діяльності курсисток і тому не повинні залишатись поза увагою дослідників.

Слід згадати також наукові доробки, які побачили світ в період з 1905 по 1917 роки. В цей час поряд із працями про університети [4] з'являються напрацювання присвячені ювілейним датам вищих технічних закладів [5]. Цінність таких досліджень полягає в тому, що вони містять інформацію стосовно навчального процесу в стінах освітньої установи, науково–педагогічного складу, графіки лекційних та практичних занять, а також повсякденне життя молоді в межах закладу. Питанням вищої жіночої освіти присвячені дослідження К. Шохолія [6, с. 153 - 195]. Велика увага в цих працях приділена особливості організації навчального процесу та повсякденному студентському побуті та повсякденному життю в умовах студентського академічного руху.

Велику увагу дослідників було повернуто до історії студентських рухів останніх десятиліть XIX ст. Перші намагання узагальнити основні аспекти руху молоді та процесів, що відбувалися на початку XX ст. були зроблені безпосередніми учасниками тих подій (Є. Чикаленком, С. Русовою, І. Липою, Ю. Липою, В. Самійленком, Г. Чикаленком, М. Беренштам–Кістяківською, Ю. Коллардом, О. Коваленко) [7]. Дані наукові розвідки дають можливість прослідкувати зміну студентської повсякденності в умовах молодіжного руху кінця XIX ст. Не менш важливим і цінним джерелом є наукові розвідки таких дослідників, як А. Сибиряк, Б. Н. Чичерин, В. Чертков, Горохов, Энгель, Р. Выдрин [8]. В їхніх працях представлено аналіз повсякденного становища студентства, а також причини виступів молоді проти політики самодержавства.

Джерела дореволюційного часу мають комплексний характер, що дає можливість ширше і повніше оцінити повсякденність, як невід'ємну складову буття. Саме в цей час науковці найбільшу увагу звертали на духовний світ молоді, намагалися робити спроби аналізу світогляду, який формувався під впливом повсякденного наступу царизму на студентську молодь, пошуку повсякденних як матеріальних так і духовних цінностей. Студентські заворушення кінця XIX ст., а також глибока духовна криза після революційних подій 1905 – 1907 рр., повернули увагу не лише істориків, але психологів, соціологів і політологів.

Історіографія повсякдення Радянської доби значна увага приділялась проблемам суспільно–політичної, громадсько–культурної, наукової діяльності студентства, а питання повсякденного життя залишалися недослідженими, як таке, що не вважалося актуальним і першочерговим. На передній план виступає вивчення історії вищої технічної школи, а також закладів, котрі їх забезпечують [9]. Значною цінністю цих праць являється статистичні відомості про соціальний склад студентства, який змінювався впродовж усього періоду функціонування навчальних закладів, умов вступу, організацію навчального процесу, а також щоденне життя молоді в стінах освітянських установ. Найбільш пріоритетними темами для дослідження були боротьба жінок за право здобуття вищої освіти та студентські рухи [10, с. 91 - 103]. Так, в роботі О. Назаревського [11, с. 111 - 118], разом з висвітленням ставлення суспільства до створення Київських вищих жіночих курсів, де значна увага була приділена революційні

діяльності жінок, не менш важливою є інформація про повсякденне життя київських курсисток.

На наступний підперіод – із другої половини 1940 – до початку 1960 – х рр. – припадає якісно новий етап досліджень, який характеризується відновленням зацікавленості радянських історіографів до питань університетської освіти. В наукових доробках того часу можна прослідкувати характеристику повсякденності студентства у стінах навчальних закладів та її зміну в залежності від наступу царського самодержавства. Найбільш фундаментальними працями цього періоду є роботи випущені до ювілеїв Київського і Харківського університетів [12]. Значне місце в роботах відводилося аналізу соціального складу студентства, його матеріальним умовам, зміні внутрішньо-університетської повсякденності від зміни правових статутів. Слід враховувати те, що дані наукові доробки попри свій фактологічний матеріал, написані відповідно до ідеологічних настанов. Вони містили критику влади щодо політики вищої освіти, а що найголовніше ідеального образу молодого студента – революціонера, котрий мужньо боровся проти царського самодержавства.

Дослідження питань і проблем вищої спеціальної освіти в даний період теж не залишилось поза увагою дослідників. А саме, в праці В. М. Коропова [13], котрий розкриває особливості підготовки ветеринарів у Харкові дореволюційного періоду, можна виокремити деякі аспекти повсякденності в стінах навчального закладу.

З другої половини 1960 – до початку 1980 – х рр. вивчення студентського життя набуло свого найбільшого прояву і здійснювалось в рамках історії вищої освіти. Поряд із дослідженнями з історії російських університетів другої половини XIX століття [14], ювілейного виходу праць з історії університетів царської України [15] виходять у світ роботи з історії спеціальної [16] та педагогічної [17] освіти, а також вищої жіночої освіти [18], в яких автори починають все більше торкатись проблем молодіжної повсякденності в межах навчальних закладів.

Якісно новим напрямком у дослідженнях радянських істориків–науковців стали роботи присвячені вивченню історії російської інтелігенції (праці В. Р. Лейкіної-Свірської) [19], де студентство, і деякою мірою її повсякденне життя, виступало окремим об'єктом дослідження. Значна цінність цих робіт полягає у насиченості статистичними даними про соціальну структуру студентства вищої школі Російської імперії.

Подальші напрацювання почали торкатись питань повсякденного життя студентства в рамках академічного руху і його безпосередньої участі (А. М. Катренко) [20, с. 57 – 65] та повсякденності студентської молоді на період революційних рухів (Г. Д. Казьмирчук) [21].

З другої половини 80 – х – до початку 1990 – х рр. із утворенням Української держави, розпочинається новий етап розвитку вітчизняної історіографії. Яскравою ознакою окресленого періоду стало критичне осмислення історіографічної спадщини та залучення до наукового обігу більш ширшого кола джерел. Спостерігається тенденція до широкого охоплення проблем вищої школи, зокрема, повсякденність починає розглядатись більше детальніше. Так, фундатор і дослідник повсякденного життя А. Є. Іванов [22] зробив спробу дати ґрунтовну характеристику стану вищої освіти в Російській імперії, включаючи заклади духовного та приватного характеру, окреслити матеріально–побутові умови повсякденного життя студентства, а також з'ясувати їх статус. Подальші напрацювання розкривали питання історії вищої спеціальної освіти (В. І. Онопрієнко) [23], в яких значна увага приділена умовам навчання в стінах закладів освіти, ролі матеріального становища в молодіжній повсякденності та участі студентства у революційних рухах.

Не зважаючи на безсумнівні здобутки радянських науковців–історіографів у вивченні проблем вищої освіти, матеріально–побутового стану студентства, боротьби жінок за право здобуття вищої освіти на рівні з чоловіками, студентського академічного і революційного руху, діяльності медичних, педагогічних та технічних навчальних закладів, питання повсякденного життя молоді в освітніх закладах підросійської України залишалось не вивченим тому, що не вважалось найбільш актуальним і нагальним для наукового розгляду.

В сучасній українській історіографії (з початку 1990 – х рр. і до сьогодні) дослідження повсякденності посідає достатньо вагоме місце. Основними її рисами являється абсолютне звільнення від заангажованості та ідеологічних настанов, розширення проблематики вивчення, дослідження національної складової в навчальному закладі і звуження географічних меж дослідження (на прикладі одного міста та навчального закладу, що знаходиться в ньому). Активно починає вивчатися повсякденне життя окремих верств українського суспільства, зокрема студентства. Найбільш активно ця проблема починає вивчатися на початку 2000 років.

Значний здобуток сучасної вітчизняної історіографії полягає у перенесенні соціальної та політичної історії на історію життя та побуту. Та ґрунтовні вивчення за новою методологічною концепцією, не в змозі дати абсолютно чіткої картини по всіх навчальних закладах, а обмежується дослідженнями студентства в межах одного вишу (Г. О. Косінова, Н. А. Шип, Ю. М. Шемета)[24] та закладами одного типу (С. І. Посохов, Т. А. Стоян) [25]. В даних публікаціях науковці детально та якісно по-новому намагаються дослідити окремі аспекти повсякденного студентського життя, матеріального забезпечення, способу проведення вільного часу.

Великої уваги варте наукове напрацювання М. Е. Кругляк [26], в якому досліджено особливості соціально-правового становища студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проаналізована матеріально-предметна структура побуту та нематеріальні сфери повсякденності. З'ясовані риси ментальності тогочасного студентства. Окремо виділено ознаки дозвілєвої сфери студентської повсякденності.

Проблема здобуття жінками вищої освіти також не залишилась поза увагою, а саме: праці Л. О. Смоляра і О. О. Драча [27], в яких показана боротьба жінок за право навчатися у вузах; роботи В. О. Добровольської та К. А. Кобченко [28] – діяльність закладів вищої жіночої освіти. Основною відмінною рисою цих праць є ґрунтовність та насиченість фактологічним матеріалом. Не зважаючи на максимальну ретельність висвітлення авторами навчального процесу у «антинародних» закладах та участі курсисток в революційних рухах, науковці залишили поза увагою повсякденність з її позитивними і негативними моментами.

В цілій низці наукових публікацій кінця ХХ ст. простежується тенденція опосередкованого звернення до проблем повсякдення, в тому числі студентського буття, у працях присвячених життю українського суспільства в кінці ХІХ – початку ХХ ст. Так, В. Б. Молчанов проводить аналіз повсякденного студентського добробуту [29, с. 69 - 53]; Н. М. Левицька – формування національної свідомості через призму подій національних рухів в Україні та їхній безпосередній вплив на всі форми повсякденного життя молоді [30].

Не менш важливими для сучасної історичної науки є дослідження студентства і його повсякденності окремого регіону тогочасної підросійської України (В. Б. Благий, І. Ф. Гурак, Г. В. Фартучна) [31]. Фактологічний матеріал даних наукових напрацювань дає змогу провести паралелі: у

роботах молодіжних товариств і спілок та безпосередній їх вплив на студентство, об'єктивно порівняти національно–політичну орієнтацію молоді, а також показати кількісну і якісну динаміку чисельності соціального складу студентства.

Значні напрацювання про студентство підросійської України в кінці XIX – початку XX ст. можемо знайти і в представників зарубіжної історіографії. Дослідження вищої освіти в дореволюційній Росії [32], студентського руху кінця XIX – початку XX ст. [33] та місця релігії в повсякденному житті студентства [34], можна знайти в російських науковців–дослідників. До нині провідним фахівцем з історії дореволюційного студентства залишається А. Є. Іванов, який в своїх дослідженнях висвітлив: соціальний склад, матеріальне становище та способи проведення дозвілля [35]. Проблеми повсякденності російського студентства аналізуються в кандидатських дисертаціях П. В. Гришуніна [36] та Н. М. Юркіної [37].

Аналіз історіографії повсякденного життя студентства кінця XIX – початку XX ст. свідчить про, що це питання не набуло актуальності і залишалось поза увагою науковців, в період царизму та Радянської влади. При вивченні питань вищої освіти, проблеми щоденного життя молоді дослідниками торкались побіжно через те, що не вважались важливими і першочерговими. Проте на початку 2000 років питання повсякдення, зокрема студентського, набуває своєї актуальності. Та в сучасній історіографії серед величезного масиву літератури та джерел, не існує єдиної комплексної праці, котра була б присвячена повсякденності українського студентства в цілому. Однак, ґрунтовні дослідження і наукові пошуки окремих аспектів студентського життя (побуту, матеріального стану, способу проведення дозвілля, навчання у навчальному закладі та стосунки з професорсько – викладацьким складом і вплив академічного руху на національну самосвідомість молоді) заклали основи для створення узагальнюючих наукових праць.

Джерела та література

1. Фроммет Б. Очерки по истории студенчества в России. – М.: Изд – е Тов – ва Вольф М.О. 1912. – 134 с.
2. Вернадский В. Об основаниях университетской реформы. – М., 1901. – 76 с.
3. Трубецкой Е. Н. К вопросу о причинах беспрестанно возникающих в наших университетах студенческих беспорядков. – СПб., 1902. – 44 с.

4. Милуков П. Университеты в России // Энциклопедический словарь (издатели: Ф. А. Брокгауз, А. И. Ефрон). – Т. 68. – СПб.: Тип – я АО Брокгауз – Ефрон, 1902. – С. 788 – 800.
5. Ферлюдин П. П. Исторический обзор мер по высшему образованию в России / П. П. Ферлюдин – Саратов: Типо – Лит П. С. Феокритова, 1893 – Вып. 1: Академия наук и университеты – 184 с.
6. Мильгунов С. Из истории студенческих обществ в русских университетах. – М.: Жизнь, 1904. – 71 с.
7. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 – 1902 / С. В. Рождественский – СПб.: Мин. народ. просв. – 1902. – 785 с.
8. Владимирский – Буданов М. Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / М. Ф. Владимирский – Буданов – К.: Киев. Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1: Университет Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – 1884. – 674 с. – Режим доступа:<http://www.rare.univ.kiev.ua/eng/showbook/showbook.Php3?0283466>
9. Маркевич А. И. 25-летие Императорского Новороссийского университета / А. И. Маркевич – О.: Б.и., 1890 – 734 с.
10. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России. 1956 - 1889 / Е. Лихачева. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1901 – 648 с.
11. Кечеджи – Шаповалов М. В. Женское движение в России и за границей / М. В. Кечеджи – Шаповалов – СПб.: Тип. СПб. общ. печ. дела в России, 1902. – 211 с.
12. Багалея Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета. За первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х.: Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
13. Рубин П. Г. Исторический очерк возникновения и деятельности Екатеринославского Высшего Горного Училища и его деятельность за первое десятилетие (1899 – 1909) / П. Г. Рубин – Екатеринослав: Тип. Губерн. Земства, 1909. – 148 с.
14. Шохоль К. К вопросу о развитии высшего женского образования в России / К. Шохоль. – 1912. - № 8. – С. 153 – 195.
15. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907): Документально – художнє видання / Передмова: В. Шевчук – К.: Темпора, 2003. – 416 с.; Русова С. Мої спомини (1879 – 1915) // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України ХІХ і початку ХХ століття / За ред. М. Грушевського. – Харків, 1928. – Кн.3. – С. 175.
16. Липа І. Братерство тарасівці. Спомини // Літературно - науковий вісник. – 1925. – № 7 – 8. – Кн. 2. – 267 с.; Самійленко В. І. З українського життя в Україні у 80 – х рр. ХІХ ст. // Нова Україна. – 1923. – № 6
17. Чикаленко Г. Київська жіноча громада в перших роках ХХ століття // Жінка. – 1939. - № 3. – 393 с.; Беренштам – Кістяківська М. Українські гуртки в Києві другої

половини 1880 – х та початку 1890 – х років // За сто літ. – Згадана праця. – Харків, 1928. – Кн.3. – С. 225.

18. Колард Ю. Спогади юнацьких днів (1891 – 1906). Українська студентська громада в Харкові. РУП. – Торонто, 1972. – 223 с.

19. Коваленко О. На межі двох віків (спогади про Українську Студентську Громаду в Харкові) // Визвольний шлях. – 1992. – № 12. – С. 96.

20. Сибиряк А. Студенческое движение в России. – Женева, 1899. – 121 с.

21. Чичерин Б. Н. Россия накануне XX столетия. – Берлин, 1900. – 85 с.; Чертков В. Русские студенты в освободительном движении. – М.: б/в, 1907. – 60 с.; Энгель, Горохов. Из истории студенческого движения. 1899 – 1906. – СПб.: Труд, 1908. – 128 с.

22. Выдрин Р. Основные моменты студенческого движения в России. – М.: Студенческий голос, 1908. – 86 с.

23. Екатеринославский горный институт имени т. Артема – Сергеева. К предстоящему юбилею. 1899 – 1924 гг. – Екатеринослав: Типо – Лит. «1 – е мая», 1924. – 72 с.

24. Медынский Е. Н. Высшее техническое и сел. – хоз. Образование в Дореволюционной России / Е. Н. Медынский // Высшая технич. Школа. – 1935. – №4. – С. 63 – 76.

25. Бухбиндер Н. Студенческие волнения в Киеве в 1884 году (По неизвестным архивным материалам) / Н. Бухбиндер // Каторга и ссылка. – 1930. – № 5. – С. 91 – 103.

26. Назаревський О. До історії вищої жіночої освіти на Україні (3 життя київських жіночих курсів 70 – 80 – х рр.) / О. Назаревський // Життя й революція. – 1927. - №4. – Т. II. – С. 111 – 118.

27. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. – Х.: Изд – во Харьк. ун – та, 1955. – 387 с.

28. Історія Київського університету. 1834 – 1959 / [від. ред. О. З. Жмудський]. – К.: Вид – во Київ. ун – ту, 1959. – 632 с.

29. Коропов В. М. Ветеринарное образование в СССР / В. М. Коропов – М.: Гос. изд. с. – х. лит., 16 – я тип. Главполиграфиздата, 1949. – 264 с.

30. Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 года / Г. И. Щетинина – М.: Наука, 1976. – 231 с.

31. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 345 с.

32. Історія Одеського університету за 100 років. 1865 – 1965 / [відп. ред. О. І. Юрженко]. – К.: Вид – во Київ. ун – ту, 1968. – 424 с.

33. Харьковский государственный университет. 1805 – 1980. Исторический очерк / [отв. ред. И. Е. Тарапов]. – Х.: Вища школа, Харьк. отд-ние, 1980. – 160 с.

34. Степанович Е. П. Становление и развитие высшего специального образования на Украине во второй половине XIX – начале XX вв.: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: 07.00.02 / Е. П. Степанович. – К., 1984. – 24 с.
35. Очерк истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / [отв. ред. А. И. Пискунов]. – М.: Педагогика, 1976. – 600 с.
36. Филиппова Л. Д. Из истории женского образования в России / Л. Д. Филиппова // Вопросы истории. – 1963. - № 2. – С. 209 – 218
37. Ткаченко П. С. Из истории высшего образования русских женщин / П. С. Ткаченко // История СССР. – 1973. - № 5. – С. 171 – 176
38. Петров П. Т. К истории Харьковского женского медицинского института / П. Т. Петров // Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине / [под. ред. В. Д. Братуся]. – К., 1965. – С. 70 – 73
39. Малинко И. Г. Деятельность высших женских курсов на Украине (конец XIX – начало XX в.) / И. Г. Малинко // Вопросы истории СССР. – Х., 1984. – Вып. 29. – С. 121 – 127.
40. Лейкина – Свирская В. Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века / В. Р. Лейкина – Свирская – М.: Мысль, 1971. – 368 с.
41. Катренко А. М. Студентський рух на Україні наприкінці 70 – х – на початку XIX ст. / А. М. Катренко // Укр. іст. журн. – 1972. – №8. – С. 57 – 65.
42. Казьмирчук Г. Д. Революционное движение в Киевском университете в 1834 – 1861 гг. / Г. Д. Казьмирчук, В. Л. Смирнов. – К.: Киев. ун – т, 1984. – 51 с.
43. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов – М.: Моск. тип. №7 Искра революции, 1991. – 392 с.
44. Оноприенко В. И. Становление высшего технического образования на Украине / В. И. Оноприенко, Т. А. Щербань. – К.: Наук. думка, 1990. – 140 с.
45. Косінова Г. О. Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Косінова Ганна Олександрівна. – Х., 2003. – 288 с.
46. Шип Н. Студенти Київської духовної академії та навчально – виховний процес (XIX – на початку XX ст.) / Н. Шип // Київ. старовина. - 2005. - №4. – С. 19 – 30
47. Шемета Ю. М. До історії дисципліни та недисциплінованості студентів Імператорського університету Св. Володимира: 1834–1863 рр. / Ю. М. Шемета // Соціальна історія. – 2008. – № 4. – С. 71–77.
48. Посохов С. И. Форменная одежда студентов императорских российских университетов / С. И. Посохов // Universitates. – 2000. – № 2. – С. 36–43
49. Стоян Т. А. Студентство університетів підросійської України в другій половині XIX ст. / Т. А. Стоян – К. : ТОВ „Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 28 с.
50. Кругляк М. Е. Життя та побут студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кругляк Марина Едуардівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2010. – 301 с.

51. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II половини XIX – початку XX ст. Сторінки історії / Л. О. Смоляр – О.: Астропринт, 1998. – 408 с.
52. Драч О. О. Вища освіта як нова модель соціальної поведінки жінок у період модернізації другої половини XIX ст. / О. О. Драч // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2008. – Вип. 15. – С. 351–361.
53. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти півдня України (1901–1910): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 / Добровольська Вікторія Анатоліївна. – Херсон, 2006. – 288 с.
54. Кобченко К. Жіночий університет Святої Ольги: історія Київських вищих жіночих курсів / Катерина Кобченко. – К.: МП Леся, 2007. – 271 с.
55. Молчанов В. Б. Добробут студентів України в другій половині XIX – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов // Укр. іст. журн. – 2005. – № 2. – С. 39–53.
56. Левицька Н. М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н. М. Левицька – К.: ТОВ «Міжнар. фін. Агенція», 1998. – 25 с.
57. Благий В. Б. Студентство Львівського університету в 1900-1914 роках: історико-соціологічний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Благий Василь Богданович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19 с.
58. Гурак І. Ф. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки XIX - початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гурак Ігор Федорович; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
59. Фартучна Г. В. Студентство міста Києва у суспільно-політичному житті України (1900-1917рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Фартучна Галина Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 16 с.
60. Высшее образование в России: очерк истории до 1917 года / [под ред. В. Г. Кинелева]. – М.: НИИ ВО, 1995. – 352 с.
61. Аврус А. И. История российских университетов. Очерки / А. И. Аврус – М.: Моск. обществ. науч. фонд, 2001. – 85 с.
62. Краснов П. В. Департамент полиции МВД и студенческое движение в России в конце XIX – начале XX века: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / П. В. Краснов. – М., 2008. – 23 с.
63. Кузнецов В. Д. Об отношении к религии студентов высших учебных заведений России в конце XIX – начале XX в. / В. Д. Кузнецов // Клио. – 2006. – № 1. – С. 123–134.
64. Тарасова В. А. Высшая духовная школа в России в конце XIX – начале XX века. История императорских православных духовных академий / В. А. Тарасова – М.: Новый хронограф, 2005. – 568 с.
65. Иванов А. Е. Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально-историческая судьба / А. Е. Иванов – М.: РОССПЭН, 1999. – 416 с.

66. Иванов А. Е. Студенческая корпорация России конца XIX – начала XX века: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов – М.: Новый хронограф, 2004. – 408 с.

67. Иванов А. Е. Больше, чем досуг (театр и культура повседневности дореволюционного студенчества) / А. Е. Иванов // Новое литературное обозрение. – 2008. – № 90. – С. 31–44.

68. Гришунин П. В. Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни. 1820-е – 1880-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02/ Гришунин Павел Владимирович. – СПб., 2005. – 223 с.

69. Юркина Н. Н. Повседневная жизнь московского студенчества: 1830–1890-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Юркина Наталия Николаевна. – М., 2006. – 283 с.

Аннотация

В статье очерчены ведущие направления исследования проблемы повседневности студенчества высших учебных заведений Украины конца XIX - начала XX в., изложенные в трудах дореволюционных, советских, современных, отечественных и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: историография, повседневная жизнь, студенчество, высшие учебные заведения.

Annotation

The paper outlines major areas of research problems of everyday life of students of higher educational establishments of Ukraine late XIX - early XX century, contained in the works of pre-revolutionary, soviet, modern, domestic and foreign researchers.

Keywords: historiography, daily life, students, universities.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

УДК: 338.48-6:502/504

Ольга Верес

(Київ)

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено питанням формування екологічного туризму в сучасній Україні. Вивчено стан та особливості використання природно-заповідного фонду для екскурсійно-туристичної діяльності, досліджено проблеми державного регулювання, організаційного і фінансового забезпечення.

Ключові слова: екологічний туризм, національні парки, заповідники, туристичні об'єкти України, природно-заповідний фонд, екотурист.